

Andrzej Betlej
Uniwersytet Jagielloński

¶ Nieznane projekty z Archiwum Potockich z Krzeszowic

W Archiwum Państwowym w Krakowie, w zespole Archiwum Potockich z Krzeszowic, znajduje się zbiór kilkunastu rysunków łączonych z fundacjami artystycznymi Zofii z Branickich (1790-1879), wdowy po Arturze Potockim (1787-1832), założycielu „gałęzi krzeszowickiej” tej rodziny¹. Na niejednorodny zespół składa się w sumie dziewięć projektów². Można w nim wyróżnić zasadnicze trzy grupy rysunków. Największą stanowią projekty odnoszące się do jednej z najważniejszych inicjatyw Potockich, którą można śmiało określić jako ostatnią wielką fundację dla katedry krakowskiej na Wawelu – kaplicy rodowej. Jest to fundacja wyjątkowa, zarówno pod względem wymowy ideowej (samego faktu wystawienia mauzoleum rodu magnackiego w miejscu będącym nekropolią królewską), jak i artystycznym (zaprojektowana przez jednego z najwybitniejszych architektów europejskich działających w pierwszej połowie XIX w.).

Mauzoleum, wzniesione pomiędzy 1832 a 1840 r., doczekało się w ostatnich latach wnikliwego omówienia³, oraz szeregu wzmianek w opracowaniach syntetycznych⁴. Znany jest projektant budowli – Pietro Nobile, jak

¹ A. Palarczyk, *Potocki Artur*, w: *Polski słownik biograficzny*, Kraków-Warszawa-Wrocław 1983, t. 27, s. 795-797.

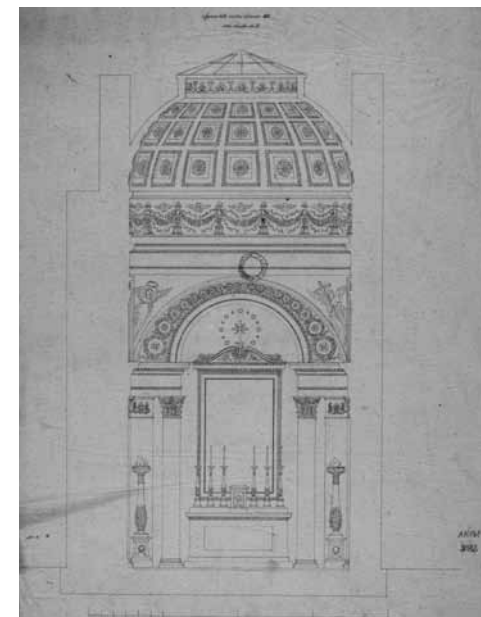
² Zob. opis zespołu: http://baza.archiwa.gov.pl/sezam/sezam.php?l=&mode=show&zespolo_id=29694&f=50 [z dn. 31 IV 2010 r.].

³ A. Witko, *Nowe spojrzenie na fundację kaplicy Potockich w katedrze na Wawelu*, „Studia Waweliana” 1994, s. 75-89.

⁴ J. Lepiarczyk, B. Przybyszewski, *Katedra na Wawelu w wieku XVIII. Zmiany jej wyglądu architektonicznego i urzędzenia wnętrza na podstawie badań historyczno-archiwalnych*, w: *Sztuka baroku. Materiały sesji naukowej ku czci Ś.P. Profesorów Adama Bochnaka i Józefa Lepiarczyka*, Kraków 1991, s. 31; J. Urban, *Katedra na Wawelu (1795-1918)*, Kraków

również architekci prowadzący budowę – Franciszek Maria Lanci, a następnie Wilhelm Hofbauer, a także wszyscy wykonawcy pomników i pozostałych elementów wystroju. Przedstawioną dokładnie w literaturze historię fundacji oraz dzieje budowy można jednak wzbogacić, właśnie dzięki niektórym rysunkom zachowanym w Archiwum Potockich z Krzeszowic.

Pierwszy rysunek, wykonany na kalce tuszem, prezentuje rzut i fragment przekroju budowli wzdłuż osi wschód-zachód, z wrysowanym ołtarzem, gdzie na antependium zaznaczono fragment płaskorzeźby z trzema dziećmi Artura i Zofii Potockich⁵. Drugi z rysunków to przekrój, również wykonany tuszem na kalce⁶ (il. 1), różniący się od poprzedniego detalami: innym ukazaniem aniołów jakie miały znaleźć się w pendentywach, oraz opracowaniem antependium ołtarzowego. Na trzecim rysunku, będącym przekrojem wykonanym na karcie papieru⁷ (il. 2), kolorowanymi akwarelami, przedstawiono obraz *Ukrzyżowanie* jaki miał się znaleźć w retabulum. Jest on odmienny od kompozycji Guercina jaka ostatecznie znalazła się w nastawie. Kolejny rysunek na kalce⁸, tym razem przekrój wzdłuż osi północ-południe, przedstawia ścianę z nagrobkiem bpa Filipa Padniewskiego (il. 3). Co interesujące, na rysunku wyobrażono odmienną propozycję zestawienia nagrobka dłuta

1. P. Nobile, projekt kaplicy Potockich przy katedrze krakowskiej, przekrój z widokiem na ołtarz. APKr., AKPot., sygn. 3091 (fot. APKr)

2000, s. 79-83; Tenże, *Akt fundacji kaplicy Potockich z roku 1840 w katedrze krakowskiej*, „Studia Waweliana” 2000-2001, s. 76-80; W. Bałus, *Architektura sakralna w Krakowie i Pogórze*, w: W. Bałus, E. Mikołajska, J. Urban, J. Wolańska, *Sztuka sakralna Krakowa w wieku XIX*, Kraków 2004, cz. 1, s. 97-98. Zob. także: *Thorvaldsen w Polsce. Katalog wystawy 17 października 1994 – 22 stycznia 1995 Zamek Królewski w Warszawie – Biblioteka Stanisławowska*, red. I. Zatorska-Antonowicz, Warszawa 1994, s. 140-144 (zwłaszcza kat. I. 92).

⁵ Archiwum Państwowe w Krakowie (dalej jako APKr), Archiwum Potockich z Krzeszowic (dalej jako AKPot.), sygn. 3091. Projekt został wyłączony z sygn. AKPot. 1742. Rysunek został opisany po niemiecku. Dołączono do niego dwie niewielkie karteczki ukazujące detale architektoniczne.

⁶ APKr., AKPot., sygn. 3092.

⁷ APKr., AKPot., sygn. 3093.

⁸ APKr., AKPot., sygn. 3095.

2.
P. Nobile,
projekt kaplicy
Potockich
przy katedrze
krakowskiej,
przekrój
z widokiem
na ołtarz.
APKr., AKPot.,
sygn. 3093
(fot. APKr)

Jana Michałowicza z Urzędowa. Koncepcja ta, z kariatydami podtrzymującymi sarkofag z rzeźbą zmarłego, ewidentnie odwołuje się do wzorców piętnastowiecznych z kręgu Donatella, jak choćby nagrobka kard. Rainalda Brancacciego w kościele Sant'Angelo a Nilo w Neapolu z ok. 1427 r. Z powyższymi rysunkami wiąże się projekt posadzki⁹ (il. 4), oraz ołówkowy szkic przedstawiający postument pod rzeźbę Bertela Thorvaldsena (il. 5)¹⁰, wykonany przy okazji przewiezienia tego elementu pomnika z wiedeńskiego

warsztatu Josepha Kähsmanna. Wymienione rysunki i przekroje na kalce to prace Pietro Nobile. Na pierwszym z nich widnieją zapiski o charakterze technicznym. Jest to swego rodzaju pendant do zachowanego szkicu znajdującego się w muzeum Thorvaldsena w Kopenhadze¹¹. Kolorowy rysunek przekroju kaplicy (il. 2) jest natomiast identycznie wykonany jak sygnowana praca Pietra Nobilego omówiona poniżej (il. 9). Ostatni rysunek z tej grupy, wykonany piórkiem na kartonie, przedstawia kratę do kaplicy (il. 6). Wydaje się, że jest to praca o charakterze technicznym, którą rysował E Gołębiowski praktykant¹².

Wśród zachowanych rysunków kolejną, osobną grupę stanowią dwa projekty nagrobków. Pierwszy z nich przedstawia monument, ustawiony w kaplicy w 1794 r., upamiętniający Julię z Lubomirskich Potocką. Projekt jest podpisany: *Pomnik ś. p. Julii z Xiążąt Lubomirskich Potockiej w Kościele*

⁹ APKr., AKPot., sygn. 3090. Na rysunku, opisanym po niemiecku, znajduje się częściowo zachowana sygnatura *Wolan[...]*. Być może jest to fragment kontrasygnaty Jana Wolańskiego, plenipotenty Zofii Potockiej, fundatorki kaplicy (wzmiankowany: J. Urban, *Katedra...*, dz. cyt., s. 80).

¹⁰ APKr., AKPot., sygn. 3094: *Dwie paki wielkie i 5 pak małych zawierają w sobie postument pod statuę Christusa przez Käsmana zrobiony: to jest 1. Paka największa zawiera spód postumentu według rysunku No a. 5 pak małych zawiera części środkowego korpusu sarcophagu, w której barelf był umieszczony. Litt. B. 1. Paka wielka, w niej wierzchnia część sarcophagu z podstawą statuy. Litt. C.*

¹¹ *Thorvaldsen...*, dz. cyt., kat. I 92.

¹² APKr., AKPot., sygn. 3098.

Katedr[alnym] Krakowskim (il. 7), i został opatrzony skalą liniową podaną w stopach reńskich¹³. Przedstawia, wykonaną piórkiem i tuszem, boniowaną podstawę opiętą wolutami na lwich łapach i usytuowaną na trójstopniowym podwyższeniu. Na niej znajdowała się ława, na której siedziała postać kobieca w antykizującym stroju (personifikacja *Żalu*), wspierająca czoło o trumnę. Obok ustawiono wazę, a poniżej owalną tarczę herbową ze Szreniawą pod książęcą koroną. Rysunek zgodny jest z opisem nagrobka przytaczanym w literaturze¹⁴ i najprawdopodobniej

jest pracą Sebastiana Sierakowskiego, choć pod względem artystycznym nieco słabszą od znanych projektów artysty. Można jednak wskazać kilka innych, bardzo zbliżonych, projektów na monumenty nagrobne autorstwa tego architekta¹⁵. Drugi projekt (il. 8), na nagrobek Izabeli z Czartoryskich Lubomirskiej, został sygnowany przez nieznanego bliżej artystę *Polaczek inc.* [1]842¹⁶. Do wykonanego ołówkiem szkicu dołączono opis zatytułowany *Plan nagrobka zmarłej księżnej Izabeli Lubomirskiej*:

Nagrobek jest obelisk z ciemno siwego marmuru, któren jest na trzech stopaniach z jasno siwego marmuru stoi. Na wierzchu tego znajdują się portret księżnej (bas-relief), któren wianek wzorzystym sposobem otacza, a pod nim dwie palmowe gałzki na krzyż złożone znajdują się. Bezpośrednio pod tem znajduje się napis wyłożonymi literami.

Na najwyższym stopniu tego obelisku stoi z czerwonego marmuru trumna na czterech lwich nogach z brązu. W środku na niższej części trumny leży na podkładzie księżca korona, obydwie części z białego marmuru. Między wyższej a niższej części trumny leży z koronek zasłona (: voil)

¹³ APKr., AKPot., sygn. 3097. Według katalogu rysunek jest datowany (błędnie) na 1850 r.

¹⁴ A. Witko, dz. cyt., s. 76.

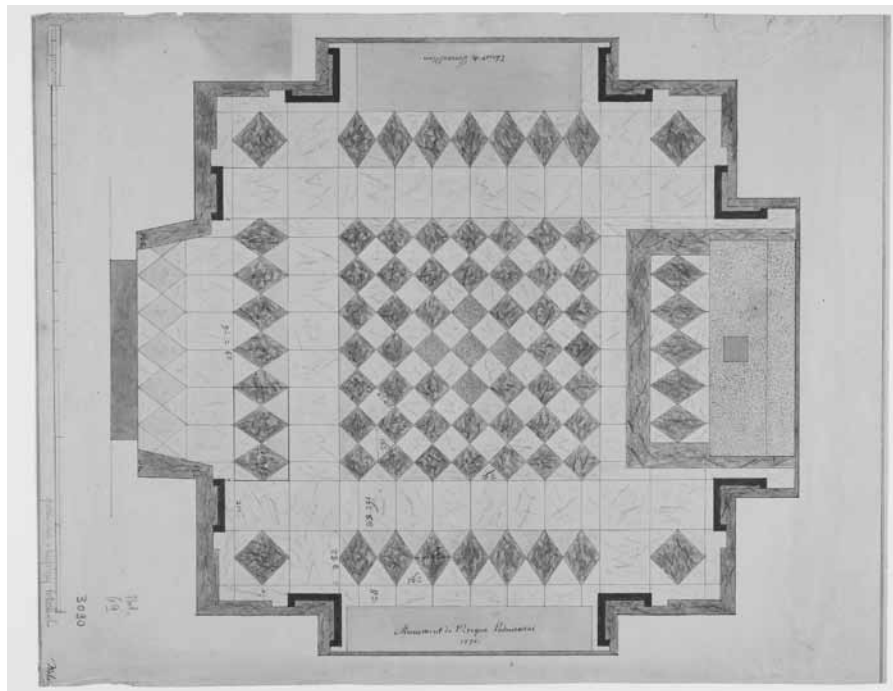
¹⁵ Zob. np. projekty Sebastiana Sierakowskiego na nagrobek Sanguszków. A. Betlej, *Pogrzeby i lubartowski nagrobek Sanguszków z XVIII wieku*, w: *Wokół Sanguszków. Dzieje – sztuka – kultura. Materiały I Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej* 29-30 czerwiec 2006, Ratusz, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, red. J. Skrabski, B. Błudys, Tarnów 2007, s. 183, il. 7.

¹⁶ APKr., AKPot., sygn. 3096.

3.
P. Nobile, projekt
kaplicy Potockich
przy katedrze
krakowskiej,
przekrój
z widokiem
na nagrobek
bpa
Padniewskiego.
APKr., AKPot.,
sygn. 3095
(fot. APKr)

4.
P. Nobile,
projekt kaplicy
Potockich
przy katedrze
krakowskiej,
projekt ułożenia
posadzki
APKr., AKPot.,
sygn. 3090
(fot. APKr)

z białego marmuru. Na drugim stopniu znajdują się książęcy herb z białego marmuru oparty o trumnę. Po prawej stronie trumny stoi osoba z białego marmuru, która jedną ręką oczy sobie zasłania, a drugą mirtowy wianek na trumnie kładzie. W lewo na stronie stoi anioł, który płaczące dziecię na wschody wprowadza, wskazując prawą ręką na portret księżnej. Obydwie figury są z białego marmuru. Cała robota tego nadgrobnika jest hout-relief. J. Polaczek.

Projekt ten dotyczy nieznanego inicjatywy wystawienia nagrobka Izabeli Lubomirskiej, babki Artura Potockiego, która zmarła w 1816 r. i została pochowana w Wiedniu. Trudno jednak stwierdzić, czy pomnik miał stać w jakimś kościele Krakowa – czy też w świątyni parafialnej w Łańcucie, gdzie Izabela ostatecznie spoczęła w 1885 r.¹⁷

Do powyższej grupy wypada zaliczyć projekty na monument określony w katalogu jako *pomnik Artura Potockiego*¹⁸. Są to rysunki najbardziej reprezentacyjne i najdoskonalsze pod względem artystycznym. Jeden z nich został wykonany wyłącznie tuszem, drugi pokolorowano akwarelami (il. 9).

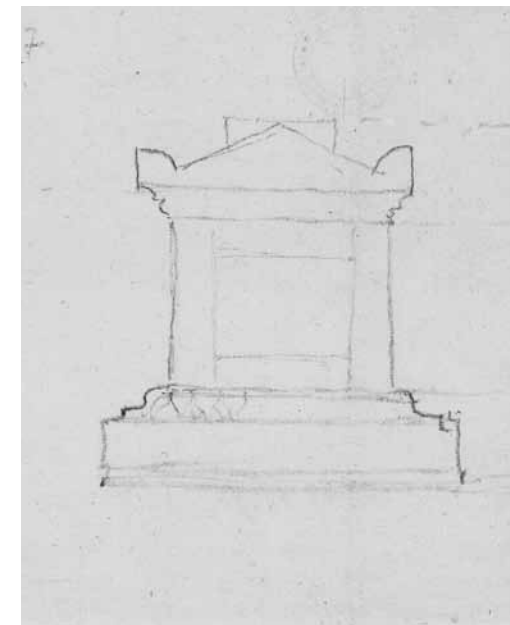
¹⁷ B. Majewska-Maszkowska, *Mecenat artystyczny Izabelli z Czartoryskich Lubomirskiej 1736-1816*, Warszawa 1976, s. 95-96.

¹⁸ APKr., AKPot., sygn. 3089. W zespole znajdują się ponadto dwa rysunki ołówkiem (sygn. 3099) przedstawiające mensę i predellę, z herbami Piława i Korczak. Zważywszy na neogotycką stylistykę detalu należy uznać, iż odnoszą się one do kościoła w Krzeszowicach.

Obie prace są sygnowane przez projektanta kaplicy wawelskiej: *Nobile invenit*, i opatrzone skalą liniową w stopach wiedeńskich. Na kolorowej wersji znalazła się także dedykacja: *Alla illustr. Sg. Contessa Arthur Potocka omaggio dell authore*.

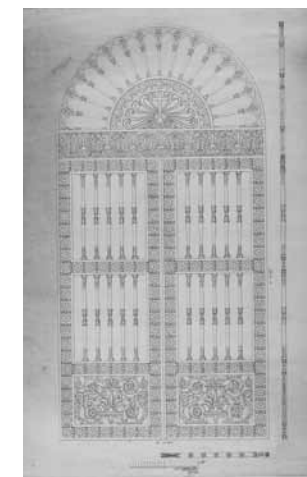
Projekt przedstawia obelisk zwieńczony kamienną rzeźbą, posadowiony na szerokiej podstawie ze schodami. Bezpośrednią dlań podstawę stanowi kwadratowy postument z płaskorzeźbami krocących lwów, zwieńczony profilowanym gzymsem. Powyżej niego, na narożach, ustawiono stylizowane hełmy rzymskie (*galea*) z pióropuszcami i uwieńczone wieńcami laurowymi. Obelisk dekorują krótkie rzymskie miecze (u podstawy) i wieńce laurowe (u szczytu). Trzon wypełniają prostokątne płytki. Na jednej z nich znajduje się następujący napis: *VEXILLARIIS / PRAETORIANAR. COHORTIVM / RUSSICARIVM / FORTISSIMIIS / QVOD / FIDE, VIRTUTE, CONSTANTIA / IRRVENTIBUS GALLORUM COPIIS / IMPARES NVMERO / STRENVE IN RECEPTV OBSTINERE / FOEDERATIO PRINCIPES / ACIE. INSTRVCTA HOSTIBVS CAPTIS / VICTORIAM. INCLYTAM. NACTI. SUNT / PR. KAL. SEPT. AN. MDCCCXIII*. Obelisk wieńczy odwrócony kapitel kolumny. Stoi na nim figura uskrzydłonej postaci kobiecej – wyobrażenie *Victorii* lub *Famy*, opierającej na biodrze owalną tablicę, na której „pisała” datę *XXX AUGUSTI MDCCCXIII*.

Należy stwierdzić, że projekt ten w żaden sposób nie odnosi się do monumentu upamiętniającego Artura Potockiego. Nie może być także uznawany za jedną z wersji nagrobka (wykluczają to choćby podane wymiary – bok podstawy ze schodami, na którym spoczywać miała cała konstrukcja, liczy sobie ponad 20 stóp wiedeńskich, co w przeliczeniu daje blisko 6,5 m a wysokość należy określić na blisko 12 m).

5.
Szkic
postumentu
pod figurę
Chrystusa
w kaplicy
Potockich
przy katedrze
krakowskiej,
APKr., AKPot.,
sygn. 3094
(fot. APKr)

6.
Projekt kraty
do kaplicy
Potockich
przy katedrze
krakowskiej,
rys. E.
Gołębiowski.
APKr., AKPot.,
sygn. 3094
(fot. APKr)

7.
S. Sierakowski
(atryb.),
projekt nagrobka
Julii
z Lubomirskich
Potockiej,
APKr., AKPot.,
sygn. 3097
(fot. APKr)

8.
J. Polaczek,
projekt nagrobka
Izabeli
z Czartoryskich
Lubomirskiej
APKr., AKPot.,
sygn. 3096
(fot. APKr)

Inskrypcja, która w swobodnym tłumaczeniu brzmi: *Dla najdzielniejszych chorążych doborowych oddziałów ruskich, ponieważ z wiernością, męstwem i stałością, znacznie przewyższani liczebnie przez nacierające wojska Gallów [tj. Francuzów, A. B.], dzielnie trwali w odwrocie i jako dowódcy koalicji, uformowawszy szyki i schwytawszy wrogów, odnieśli słynne zwycięstwo 31 sierpnia 1813*, odnosi się do jednej z bitew okresu napoleońskiego. Nie upamiętnia jednak wojsk francuskich i sprzymierzonych (a należy przypomnieć, że Artur Potocki był jednym z oficerów Wielkiej Armii, odznaczonym Krzyżem Oficerskim Legii Honorowej). Identyfikacja projektu wywołuje poczucie konsternacji, ponieważ sławi żołnierzy rosyjskich biorących udział w bitwie pod Kulm (Chlumcem). Budowę pomnika w wiosce Přestanov (Přestanov) rozpoczęto 29 listopada 1835 r., a odsłonięto go w dniu 29 sierpnia 1837 r., w obecności cesarza Ferdynanda I Habsburga, Fryderyka Wilhelma III i Mikołaja I.

Dzieło Pietro Nobile można określić jako dość typowe dla jego twórczości. Obelisk, jaki przedstawiono na pomniku, można zestawiać z wcześniejszymi projektami architekta na Świątynię Pokoju i Zgody¹⁹. Można zastanawiać się dlaczego projekt tego pomnika trafił – jako dar – do zbiorów krzeszowickich?

Wydaje się, że jest to ważne świadectwo bliskich kontaktów architekta z fundatorką i szacunku jakim ją darzył. Dla Zofii Potockiej nieistotne było co przedstawia ów projekt, lecz przede wszystkim, iż był to własnoręcznie opisany rysunek artysty. W kontekście fundacji mauzoleum wawelskiego ważny był przede wszystkim wybór architekta – uznanego cesarskiego, pierwszego architekta i konsyliarza Pana Nobile²⁰, pracującego dla najznamienitszych dworów europejskich²¹. Fakt ten uświadamia raz jeszcze znaczenie i rangę tej ostatniej wielkiej sakralnej fundacji w katedrze na Wawelu.

Reasumując wypada stwierdzić, że ponowna kwerenda w zbiorach archiwalnych – jakby się wydawało, powszechnie znanych historykom sztuki – może wciąż przynieść cenny i nieznany materiał uzupełniający dzieje sztuki w Rzeczypospolitej.

9.
P. Nobile,
projekt pomnika
upamiętniającego
żołnierzy
rosyjskich
biorących udział
w bitwie
pod Kulm
APKr., AKPot.,
sygn. 3089
(fot. APKr)

¹⁹ Zob. R. Fabiani, *Pietro Nobile: monumenti sepolcrali e celebrativi*, „Arte in Fiume, Arte a Trieste” 1993, s. 199-205.

²⁰ J. Urban, *Katedra...*, dz. cyt., s. 80, przyp. 53.

²¹ Dorobek artysty został najszerzej przedstawiony w: *L'architetto Pietro Nobile (1776-1854) e il suo tempo: atti del convegno internazionale di studio, Trieste, 7-8 maggio 1999*, red. G. Pavan, Trieste 1999.